

Біля класної дошки

Ігор КОЛЯДА

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ
УРОКУ НА ТЕМУ:
«СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ТА ЕКОНОМІЧНЕ
СТАНОВИЩЕ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЕЛЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ.»
(Історія України. 8 клас)

Ігор КОЛЯДА,
доктор історичних наук, професор

Методика організації та проведення уроку на тему: «СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ТА ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ.» (Історія України. 8 клас)

Тема уроку: Соціально-політичне та економічне становище західноукраїнських земель у другій половині ХVІІІ ст.

Мета уроку: охарактеризувати становище західноукраїнських земель у другій половині ХVІІІ ст.;

– виділяти головне і другорядне у змісті історичного матеріалу, складати історичний словник і портрет, вміти на контурній карті відмічати події і факти;

– виховувати толерантне ставлення до протилежно полярних думок, критичне та шанобливе ставлення до діячів минулого, їх прорахунків та помилок.

Тип уроку: комбінований

Навчально-методичне забезпечення:

1. Струкевич О. К., Романюк І. М., Пірус Т. П. «Історія України: підручник для 8 класу». – К.: Грамота, 2008. – 272 с.
2. Атлас. Історія України. 3 клас. – К.: Картографія, 2013. – 26 с.
3. Контурні карти. Історія України. 8 клас. – К.: Картографія, 2013.

Хід уроку

І. Перевірка домашнього завдання по темі:
«Соціально-політичне та економічне станови-

ще Правобережної України у другій половині ХVІІІ ст.».

У ході **фронтального опитування** вчитель пропонує учням відповісти на такі запитання:

1. Які особливості заселення та відродження господарського життя на Правобережжі на початку ХVІІІ ст. ви можете назвати?
2. Назвіть передумови виникнення та поширення гайдамацького руху.
3. Які причини сприяли виникненню й поширенню гайдамацтва?
4. Охарактеризуйте основні етапи гайдамацького руху.
5. Назвіть причини вибуху повстання, яке отримало назву «Коліївщина».
6. Назвіть привід до повстання «Коліївщини».
7. Які наслідки для українських земель мав Третій поділ Польщі?
8. У результаті яких подій стало можливе приєднання Правобережної України до Лівобережної України?

Індивідуальна робота.

А. Складіть історичні портрети: Івана Гонти, Максима Залізняка та Мельхиседека Значко-Яворського.

Історичний диктант.

Б. Хронологічний диктант у формі бліц-опитування:

1. Коли відбувся перший поділ Польщі? (1772 р.)
2. Коли відбувся другий поділ Польщі? (1793 р.)
3. Коли відбувся третій поділ Польщі (1795 р.)
4. Коли виступив М. Залізняк з урочища Холодний Яр, що в Чорному Лісі, біля Чигирина (26 травня 1768 р.)

Максим Залізняк

5. Назвіть найбільші селянські повстання 1730–50-х рр., що в цей час відбулися на Правобережній Україні.

6. В якому році на Правобережну Україну було поширено чинність жалувальної грамоти дворянству та всього російського законодавства? (1785 р.)

7. Коли Максим Залізняк стає послушником Мотронинського монастиря? (Навесні 1768 р.)

8. В якому віці Максим Залізняк потрапив на Січ? (13 років.)

9. Упродовж якого терміну українські села і міста мали пільги «слобід»? (15, 30 років.)

В. Установіть відповідність між подіями й датами.

Тестові завдання (за варіантами):

1. В якому році членам православних братств заборонили виїздити за кордон? а) 1676 р.
2. Коли народився Олекса Довбуш? б) 1700 р.
3. Коли Австрії дісталась Галичина? в) 1711 р.
4. Коли Йосиф II звільнив селян від особистої залежності? г) 1772 р.

Колективна робота: «Мікрофон» (проблемне запитання і відповідь до нього).

— Чому православна шляхта відмовлялась від батьківської віри і переходила до римо-католицької церкви? Які це мало наслідки для процесу державотворення в Україні?

— Чому гайдамацький рух сучасний український історик Н. Яковенко характеризує як «форму соціального бандитизму»? Доведіть (чи спростуйте) справедливість такої оцінки.

II. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності.

Евристична бесіда:

Вчитель: Покажіть на карті регіон під назвою Галичина. Яке місто є його центром?

Учні: Місто Львів.

Вчитель: Які події Національно-визвольної війни середини XVII ст. пов'язані з містом Львів?

Учні: Місто Львів військо Богдана Хмельницького брало двічі в облогу, умовами зняття якої була сплата викупу. Це сталося 1648 р. та 1655 рр.

Вчитель: Пригадайте, у складі якої держави перебувала Галичина до Національно-визвольної війни середини XVII ст., та як склалась доля краю після її завершення?

Учні: Галичина потрапила до складу Польщі в результаті інкорпорації в середині XIV ст., а на кінець XVII ст. в результаті укладання «Вічного миру» 1686 р. між Польщею та Російською державою вона полишилась у складі Польщі.

Вчитель: З якими регіонами Західної України ми з вами знайомились на попередніх уроках при вивченні історії України у 7 класі?

Учні: Вивчаючи етапи інкорпорації українських земель до складу сусідніх держав, ми вивчали Буковину (Шипинську землю) у складі Молдавського князівства та Закарпаття у складі Угорського королівства, а на початку XVI ст. — у складі Трансильванії та Священної Римської імперії.

Вчитель: Так, на початок XVIII ст. Галичина, як і інші регіони сучасної Західної України (Буковина, Закарпаття), перебувала у складі іноземних держав.

На уроці розкриємо соціально-політичне та економічне становище західноукраїнських земель у другій половині XVIII ст.

III. Вивчення нового матеріалу.

План теми уроку:

1. а) Становище західноукраїнських земель:

- а) Галичини;
- б) Буковини;
- в) Закарпаття.

2. Опришківський рух.

3. Поділи Речі Посполитої. Зміни в політичному становищі західноукраїнських земель.

1. Становище Галичини.

У ході розповіді з використанням структурної схеми вчитель розкриває наслідки Національно-визвольної війни середини XVII ст. для західноукраїнських земель:

Галичина у ході Національно-визвольної війни була одним із районів бойових операцій війська

Структурна схема: «Чинники господарського розвитку Західної України перша половина XVIII ст.»

Б. Хмельницького. Край був охоплений активним національно-визвольним рухом. Проте виведення гетьманом своїх угруповань із західного регіону надовго відірвало Галичину від тих історичних процесів, які відбувались в Наддніпрянщині, і це дуже ослабило справу українства.

Часті воєнні дії, шведська окупація, сутички магнатів, татарські набіги, шляхетське свавілля та слабкість центральної влади Речі Посполитої призвели економічно розвинуті землі Західної України до господарського занепаду.

Завдання учням:

Назвіть чинники, що негативно впливали на економічний розвиток Західної України.

Заповніть схему за розповіддю вчителя.

У ході **розгорнутої характеристики вчитель** розкриває риси суспільно-політичного життя та соціально-економічного становища Галичини:

Після Національно-визвольної війни XVII ст. та доби Руїни другої половини XVII ст. суспільно-політичне життя та соціально-економічне становище Галичини характеризувалось:

- 1) втратою національної політичної еліти, яка під тиском польської влади та загрозою конфіскації майна, а також посиленням всіяких обмежень покатоличилась й сполонізувалась;
- 2) колонізацією міст, яке було обумовлене занепадом братств, втратою зв'язків з митрополитом Київським, патріархами Константинопольським та Московським;
- 3) погіршенням становища міського населення, що було пов'язано зі зростанням податків з боку польських

або спольщених магнатів та шляхти й наростанням конкуренції з боку іноземців в цеховому виробництві і торгівлі; це розорювало міста та стримувало їх економічний розвиток;

4) наростанням малоземелля та безземелля селян, посиленням їхньої феодально-кріпосницької залежності;

5) обмеженням прав православної церкви, що обумовлювалось підтримкою греко-католицької та римо-католицької церкви з боку влади.

Завдання учням:

Назвіть чинники, що негативно вплинули на соціально-економічний розвиток Галичини.

Заповніть таблицю за характеристикою.

Галичина друга половина XVIII ст.

Соціально-економічний розвиток	Суспільно-політичне становище
1) погіршення становища міського населення; 2) наростання малоземелля та безземелля селян.	1) втрата національної політичної еліти; 2) обмеження прав православної церкви; 3) колонізація міст.

Робота з поняттями.

Вчитель розкриває становище українських селян та за допомогою **пояснення** визначає зміст поняття «кметь»:

Основну частину залежного населення становили селяни. Вони поділялися на три групи. Однією з яких були **кметі**—категорія заможних селян, які мали достатньо землі, щоб утримувати свої сім'ї.

Малоземельні — категорія бідних селян, які мали недостатньо землі для ведення сільського господарства та утримування сім'ї.

Безземельні — категорія бідних селян які ні самі, ні члени їх сімейства не мали наділів землі.

Малоземельні й безземельні селяни мусили батракувати. Переважна більшість їх перебувала в кріпацькій залежності та відпрацьовувала панщину.

Завдання учням:

Занотувати поняття в термінологічний словник.

Церковне життя краю вчитель розкриває у ході **доведення**:

Упродовж XVIII ст. панівною в Галичині стає Українська греко-католицька церква. Це сталося тому, що польський уряд усіяко змушував православних ієрархів до прийняття унії. Наприкінці XVII ст. на цей крок відважився львівський православний єпископ Йосиф Шумлянський — енергійна, талановита людина з чітким усвідомленням своєї української сутності. Завдяки співпраці Й. Шумлянського з урядом на початку XVIII ст. становище греко-католицького духовенства

Йосиф Шумлянський

у Галичині значно зміцнилося. Проте сподівання польської влади на те, що церковна унія з Римом стане інструментом швидкого покатоличення й спольщення галичан, повністю не виправдалися. Протягом життя 2–3 поколінь українців у Галичині місцева греко-католицька церква стає національною за змістом та формою своєї діяльності. Саме вона врятувала західноукраїнців від повного спольщення й допомогла зберегти українську національну самобутність.

Завдання учням.

Запитання для первісного закріплення:

Поясніть особливості церковного життя у Галичині у другій половині XVIII ст.

1. б) Становище Буковини.

Використовуючи **розгорнуту характеристику та структурну схему, вчитель** висвітлює становище Буковини:

Становище, особливості економічного розвитку та суспільно-політичного життя Буковини у XVIII ст. визначалось такими чинниками:

по-перше, Буковина як складова частина давньоукраїнських земель із занепадом Галицько-Волинського королівства в середині XIV ст. на чотири століття ввійшла до Молдавського князівства, яке перебувало під протекторатом Османської імперії, зберігши відносини з Надніпрянською та Західною Україною. У 1774 р. внаслідок тривалих маневрів, дипломатичних інтриг і міждержавних перемовин Буковина протягом 1774–1786 рр. перебувала під владою австрійської військової адміністрації. За декретом Йосифа II, у 1786 р. край було приєднано до складу Королівства Галиції і Лодомерії на правах одного з округів;

по-друге, під час Національно-визвольної війни населення Буковини виступило на боці Богдана Хмельницького. Так, під час облоги Львова окремих буковинський полк бився у складі війська Б. Хмельницького;

по-третє, буковинці здобували освіту в навчальних закладах Києва, Львова і Луцька;

по-четверте, перебування Північної Буковини у складі Молдавського князівства сприяло збереженню православної віри.

Робота з термінами.

Зміст терміну **учитель** розкриває за допомогою **пояснення**:

Маневр — це переміщення військ з метою створення найдодільнішого їхнього згрупування та зайняття найкращої позиції для завдання удару супротивнику. Спритна, хитра дія для досягнення або уникнення чогось; виверт, хитрощі

Завдання учням:

Заповнити схему.

Занотувати до термінологічного словника значення терміну.

1. в) Становище Закарпаття.

Висвітлюючи становище Закарпаття, **вчитель** використовує **розгорнуту характеристику та структурну схему**:

Становище, особливості економічного розвитку та суспільно-політичного життя Закарпаття у XVIII ст. визначалось такими чинниками:

по-перше, перебуваючи під владою Угорщини, українці Закарпаття втратили свої провідні політичні верстви. Його духовні провідники зазнавали феодалного тиску. Навіть коли в середині XVII ст. українське духовенство погодилося прийняти унію, його соціально-економічне становище не змінилося. Лише в 1723 р. його звільнили від панщини, покарань темницею, але не від десятини;

по-друге, важке становище спонукало закарпатців до активної участі у визвольній війні угорського народу на чолі з Ференцем II Ракоці проти Габсбургів протягом 1703–1711 рр.;

по-третє, становище закріпаченого селянства погіршилось: утративши робочу худобу, селяни не могли обробляти свої наділи. Австрійський уряд на селян накладав нові податки. Бідність підштовхувала їх до вирубки поміщицьких лісів, захоплення полів для збору врожаю та відмови від сплати податків поміщикам;

по-четверте, Закарпаття зберігало свою культурну самобутність завдяки греко-католицькій церкві на Мукачівщині та православної церкві на Мараморощині.

Завдання учням:

Скласти простий план відповіді.

Використовуючи **міркування, вчитель** розкриває участь українців у національно-визвольній війні угорців проти Габсбургів та її наслідки:

Українці Закарпаття, соціальне становище яких було тяжким, взяли активну участь у визвольній війні угорського народу на чолі з Ференцем II Ракоці проти Габсбургів. Які факти про це свідчать? Так, чисельність українців у лавах повстанців доходила до 80 тис. чол.

Проте вони зазнали поразки. Закарпаття з Ужгородським і Мукачівським замками залишилися під владою Габсбургів. Замість очікуваної свободи, учасники визвольної війни зазнали розправи. Їхні землі дісталися прихильникам Габсбургів, які посилювали кріпосницьку експлуатацію селян.

Церковне життя Закарпаття **вчитель** висвітлює у ході **доведення**:

Закарпаття, як і Галичина та Буковина, зберігало свою культурну самобутність завдяки Українській греко-католицькій церкві на Мукачівщині та православної церкві на Мараморощині. Так, на початку 70-х років XVIII ст. мукачівський єпископ І. Брадач завдяки сприянню імператриці Марії-Терезії зумів домогтися самостійності для греко-католицького руськогоєпископства. Його наступник А. Бачинський обладнав в Ужгороді єпископську резиденцію, заснував духовнусемінарію та богословський ліцей, бібліотеку на 9 тис. томів. Він відрядив кількох монахів до Києво-Печерської лаври ознайомитися з її життям та порядками, запровадив монастирські статuti, а священників зобов'язав вивчати руську мову. Як руський єпископ, А. Бачинський отримав місце в імперському сеймі. Духовенство нарешті було звільнене від податків і влади панів-землевласників.

Завдання учням:

Складіть план за розповіддю: (або тезовий конспект).

2. Опришки.

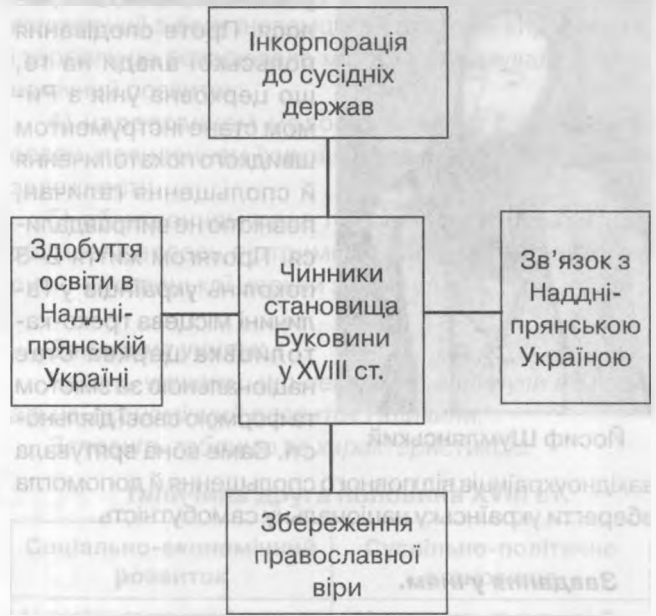
Використовуючи **історичний портрет, вчитель** ознайомлює учнів із **Олексею Довбушем** — найвідомішим провідником опришківського руху.

Олекса Довбуш народився 1700 р. у селищі Печеніжин. В історичних джерелах та фольклорі прізвище Довбуш звучить по-різному. 1840 р. К. Вуйчіцький писав, що «названий був Довбуш для того, що його батько мав бути у війську “добошем” (барабанщиком)». Такої думки дотримувалися й інші дослідники, хоч їхні припущення не підкріплені фактами.

Архівні документи свідчать, що батько Олекси, Василь Добош, «сидів у 1739 р. з жінкою й дорослими дітьми в Печеніжині комірником у тамтешнього ґазди Гаврила Твердюка і не мав зовсім нічого, лише трохи овець. Ті вівці пас на полонинах Олекса Жолоб зі своїми вівцями і чередою громади Марківки». Згодом (1739) пастух Олекса Жолоб на запитання суддів у Станіславові відповідав, що “старий Довбуш мешкає в мого господаря Твердюка в комірному”. В судових актах записано, що 26 липня 1739 перед Станіславівською судовою лавою “був ставлений і питаний господар іменем Гаврило Твердюк, у котрого в комірному мешкає Василь Добош”.

Отже, Василь Добош належав до найбільшої верстви сільського населення — комірників, які не мали навіть своєї хати. Олекса й Іван Довбуші пасли на полонинах батькових овець а вівці були “цілим маєтком їхнього батька, нічого іншого він не мав”.

Зі судових матеріалів відомо, що Олекса мав брата Івана та дружину, яка була учасницею походів 1741–1745. Вона, правдоподібно, 1741 року перебувала в опришківському загоні, адже на суді шлях-

тичі запитували в одного зі сподвижників Олекси, «де є жінка Довбуша».

«Зібрався собі Олекса, — мовиться в народному переказі, — і пішов розбивати тих панів, що хлопам кривду робили».

Перші згадки про виступи Довбуша знайдено в документах за 1738 р. У писаних тогорічних джерелах мовиться про нього як про опришка, що очолює загін. Припускають, що ватажок міг діяти й раніше, хоч це не зафіксовано в історичних матеріалах.

Впродовж 1738–1739 рр. Олекса Довбуш розгорнув діяльність навколо Печеніжинського ключа, а згодом і у всьому Яблунівському старостві. Селяни інколи навіть шукали захисту в Довбуша, бо вже 1739 р. на прохання одного селянина з Малих Лючок опришки боронили його перед братами.

Спочатку Олекса Довбуш опришкував з братом Іваном. Вони пересувались по всьому Покутті, не раз навідувалися в рідне село, а відходячи, залишали родичам грошову допомогу. Заходив інколи Олекса з братом і до печеніжинської корчми. Навесні 1739 р. там сталася сутичка між Олексою й Іваном. На якому ґрунті вона виникла, невідомо, але в бійці один із опришків був убитий, а розгніваний Іван так ударив брата топірцем по нозі, що Олекса на все життя залишився кривим.

Відтоді брати Довбуші назавжди розійшлися. Олекса залишився у Галицькій землі, а Іван подався на Бойківщину. Він опришкував на Болахівщині, Самбірщині, Перемищині, навіть сягав Сяноцької землі.

Опришки О. Довбуша особливу активність проявили в Коломийському повіті влітку і восени 1738 р. Їхнім опорним пунктом стали околиці Яблунівського ключа. Ці виступи набули масового характеру.

1740–1741 рр. під натиском польських військ Довбуш змушений був залишити околиці Печеніжана і Яблунова, відступити на Верховину й втаборитися на Буковецькій полонині. Звідси він знову почав нападати на шляхетські маєтки не лише на Коломийщині, а й на Буковині та Закарпатті.

Розправа Довбуша з економами, лихварями, орендарями у 1738–1745 рр. викликала серед простого люду симпатію. Селяни вважали Довбуша «своїм спасителем».

Після загибелі ватажка між шляхтою виникла суперечка: кожен хотів похвалитися перед гетьманом Потоцьким і коронною княжною Яблонівською, що саме з його допомогою виявлено «вірність і хвалебний вчинок», убивши відомого опришка. (Це сталося 24 серпня 1745 р.).

Уявлення про зовнішність О. Довбуша вчигель формує, використовуючи фізіогномістичний аналіз:

Олекса Довбуш

- високий і широкий лоб, видатні скули, невелике загострене підборіддя говорять про обдарованість і талановитість людини;
- довгі брови — славиться інтелектом;
- великі очі — мужність;
- якщо очі скошені до низу — рішучість;
- довгий ніс — яскраво виражена індивідуальність.

Завдання учням:

Складіть історичний портрет Олекси Довбуша.

3. Поділи Речі Посполитої. Зміни в політично-му становищі західно-українських земель.

Як відомо, Польщу було розділено в три етапи. Унаслідок першого поділу 1772 р. Австрії дісталася Галичина, у 1774 р. в результаті боротьби з Туреччиною — Буковина. Починаючи від 1711 р., під владою Габсбургів уже перебувало Закарпаття. Отже, Західною Україною майже повністю заволоділа Австрійська імперія.

Вона запровадила нову систему управління, яка ґрунтувалася на службі дисциплінованих і підпорядкованих центру чиновників.

Ця заміна відбулася під час створення окремої провінції під назвою «Королівство Галіції і Лодомерії». До її складу увійшли Східна Галичина, заселена українцями, та Західна Галичина, заселена поляками. Центром провінції було визначено Львів, або, на австрійський лад, — Лемберг.

Австрійський освічений абсолютизм і становище селян Західної України.

За часів освіченого абсолютизму Марії-Терезії

(1740–1780) та її сина Йосифа II (1780–1790) становище селян західної України значно покращилося. У 1766 р. Марія-Терезія чітко визначила перелік і розміри селянських повинностей. Селяни отримали право переселятися, їхніх дітей було звільнено від підданства панам. Кметі отримували у власність землю, хату і частину лугових сінокосів. Селянам було дозволено користуватися лісами, пасовиськами. Суд над селянами чинили пани, але обов'язково в присутності місцевого урядовця як свідка.

У лютому 1782 р. імператор Йосиф II звільнив селян від особистої залежності, а в 1789 р. проголосив скасування панщини і замінив її чиншем. Селяни мали залишитися 70 відсотків від його прибутку.

Однак, незважаючи на зміни, західноукраїнські землі залишалися аграрним регіоном, підпорядкованим промислово розвинутим провінціям Австрійської імперії.

Запитання учням:

Вчитель: В скільки етапів було розділено Польщу?

Учні: Польщу було розділено в 3 етапи.

Вчитель: Внаслідок якого поділу Австрії дісталася Галичина?

Учні: Внаслідок першого поділу у 1772 р.

Вчитель: А які ж землі дістались Туреччині?

Учні: 1774 році Туреччині дісталася Буковина.

Вчитель: Чим замінив Йосиф II панщину?

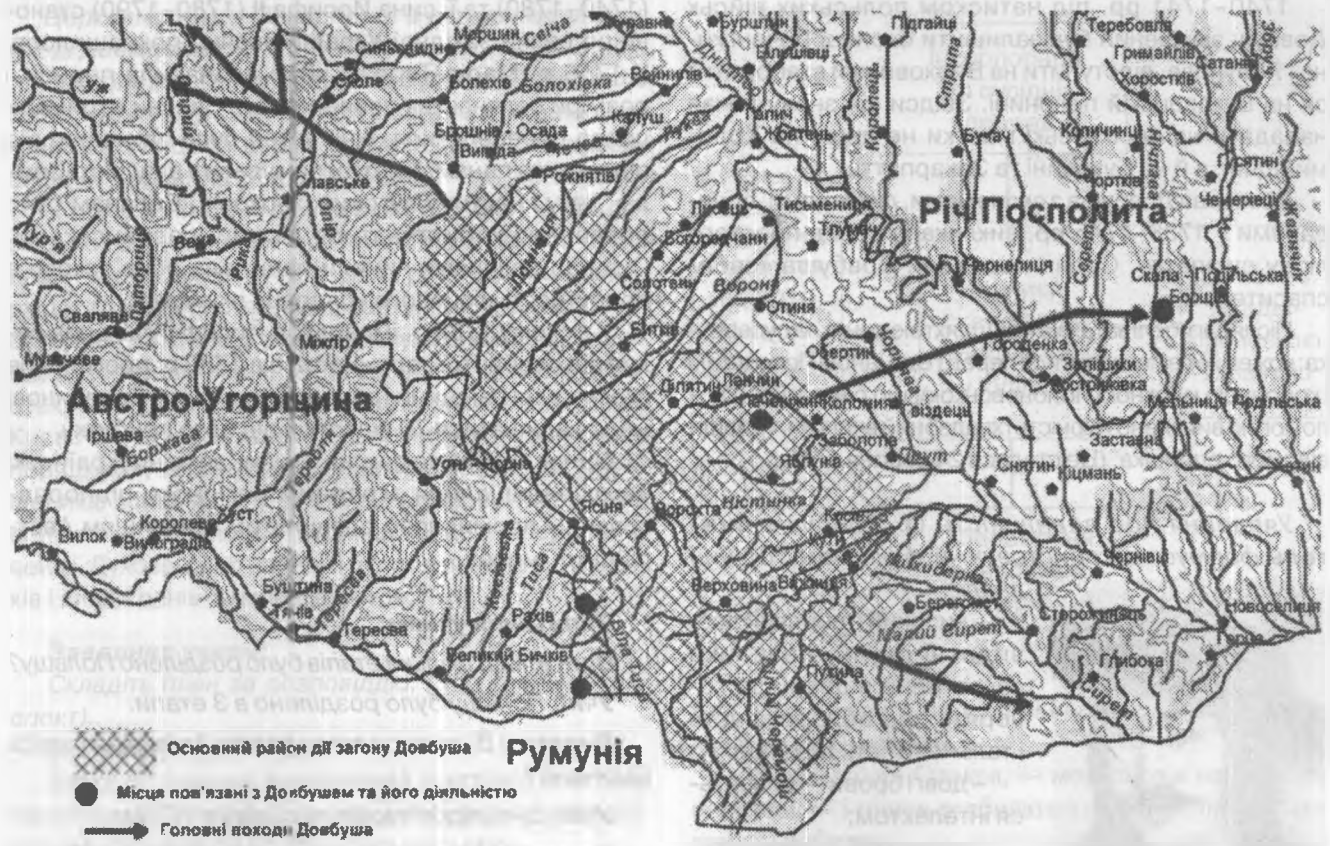
Учні: Йосиф II замінив панщину чиншем.

Вчитель пояснює значення поняття «Чинш».

«Чинш» — це натуральний або грошовий податок, що його платили поміщикам чи на державу у феодальній Європі.

Вчитель на основі висченого матеріалу пропонує учням заповнити таблицю.

Перший поділ – 1772 р.	Другий поділ – 1793 р.	Третій поділ – 1975 р.
Росії відходили Білоруські землі; Австрії відходила Галичина; частина Волинського та Подільського воеводств; Пруссії – північно-західні землі з Гданськом.	Росії відходила Київщина; Брацлавщина; Поділля; Східна Волинь; білоруські землі; Пруссії – Великопольща та частина Мазові.	Австрії відходили Краків, Холмщина, Південне Підляшшя; Росії – Литва, Курляндія, Західна Білорусь та Західна Волинь; Пруссії – частина Підляшшя й Мазовецькі землі разом з Варшавою.

Карта території, охопленої рухом опришків Олекси Довбуша.

IV. Закріплення вивченого матеріалу.

Колективна робота у формі підсумкової бесіди:

Отже, ми з'ясували, що становище західноукраїнських земель у другій половині XVIII ст. було складним, але, не дивлячись на це, вони зберігали свою самобутність завдяки церкві.

1. Яку роль відіграла церква в збереженні самобутності?
2. В якому становищі знаходилися західноукраїнські землі в другій половині XVIII ст.?

V. Підведення підсумків уроку.

Узагальнення. У лютому 1782 р. імператор Йосиф II звільнив селян від особистої залежності, а в 1789 р. проголосив скасування панщини і замінив її чиншем. Селянинові мало залишатися 70 відсотків від його прибутку.

Однак, незважаючи на зміни, західноукраїнські землі залишалися аграрним регіоном, підпорядкованим промислово розвинутим провінціям Австрійської імперії.

VI. Подача домашнього завдання.

Підготуйте відповіді на запитання та виконайте завдання:

1. Опрацюйте параграф 38 (с. 245–253).
2. Дайте відповідь на питання: «Олекса Довбуш — герой чи бандит?»
3. Заповніть таблицю на тему: «Становище Галичини, Закарпаття та Буковини у 2-й половині XVIII ст.»

Приклад:

Буковина	Закарпаття	Галичина
У 1774 р. внаслідок тривалих військових маневрів економічне життя краю значно погіршилось.	Більшість селян утратила робочу худобу і не могла обробляти навіть свої мізерні наділи.	Українство Галичини втратило політично найорганізованішу та національно найсвідомішу складову — православну шляхту.